

ΝΤΕΪΒΙΝΤ ΧΙΟΥΜ (DAVID HUME 1711-1776)

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ "Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ Η ΕΜΠΕΙΡΙΑ" των εκδόσεων "Αναγνωστίδης" (σελ. 255).

Ο Λοκ (1632-1704) δέχεται, ότι το υλικό της γνώσης αποτελείται από ιδέες, οι οποίες δεν είναι έμφυτες στην ψυχή, αλλά τις παίρνει απ' τους δυο δρόμους της αίσθησης και της εσωπαρατήρησης, και ότι η ψυχή, πριν απ' την εμπειρία, είναι "χαρτί άγραφο". Οι ιδιότητες των αντικειμένων παράγουν στο πνεύμα μας τις ιδέες. Οι ιδιότητες διαιρούνται σε πρωταρχικές και σε δευτερεύουσες. Οι πρωταρχικές ιδιότητες είναι αυτές που είναι, αχώριστες απ' το σώμα, σε οποιαδήποτε κατάσταση κι αν βρίσκεται αυτό. Τέτοιες είναι η έκταση, το σχήμα, η κίνηση ή η ηρεμία, ο αριθμός και η στερεότητα. δευτερεύουσες ιδιότητες είναι αυτές που δεν υπάρχουν πραγματικά στα αντικείμενα παρά σαν δυνάμεις, που παράγουν διάφορα αισθήματα, λ.χ. χρώματα, ήχους, γεύσεις κλπ. Οι ιδέες που έρχονται από πρωτεύουσες ιδιότητες των σωμάτων, δεν είναι όμοιες μ' αυτές. Οι πρώτες ιδιότητες είναι πραγματικές στα σώματα, οι δεύτερες, νομίζουμε ότι είναι σ' αυτά χωρίς να είναι, οι τρίτες (αλληλεπίδρασης σωμάτων) δεν είναι σ' αυτά, ούτε θεωρούνται ότι είναι σ' αυτά.

Τις απλές ιδέες η ψυχή τις παίρνει παθητικά απ' την εμπειρία, και ενεργητικά δημιουργεί απ' αυτές τις σύνθετες ιδέες, όπως ο χτίστης τα υλικά της οικοδομής.

Ο Μπέρκλεϋ (1685-1753) δεν δέχεται την διάκριση των ιδεών σε πρωτεύουσες και δευτερεύουσες, που έκανε ο Λοκ, και υποστηρίζει ότι και στις πρωτογενείς ιδιότητες, δεν ανταποκρίνεται η εξωτερική πραγματικότητα, επειδή και αυτές δημιουργούνται με την αφαίρεση και δεν είναι παρά πλασματικές οι αφηρημένες και γενικές παραστάσεις. Πραγματικές είναι μόνο οι συγκεκριμένες παραστάσεις ξεχωριστά, αλλά και σ' αυτές, αντικειμενικά, δεν ανταποκρίνονται υλικά όντα, επειδή η ύλη είναι έννοια που κι αυτή γεννήθηκε με την αφαίρεση κι όχι απ' την εμπειρία. Το όντως ον, που πραγματικά υπάρχει, είναι η ψυχή και το περιεχόμενο της συνείδησης. Στις παραστάσεις, αισθήματα, ορέξεις και συναισθήματα που έχουμε, δεν ανταποκρίνεται καμιά εξωτερική πραγματικότητα. Στην ιδεοκρατική αυτή θεωρία, ο Μπέρκλεϋ έφτασε με την γνωσιολογική ανάλυση της εμπειριοκρατίας του Λοκ κι όχι με την μεταφυσική ερμηνεία των όντων, όπως ο Λάιμπνιτς. Τα εξωτερικά αντικείμενα δεν υφίστανται ανεξάρτητα απ' το υποκείμενο και την συνείδησή του. Η ύπαρξή τους συνίσταται στην αντίληψή του. "Το είναι, είναι το νοεόν". Όμως ανάμεσα στην πραγματική ιδέα, σαν περιεχόμενο της συνείδησης και στο φαντασιόκοπημα, υπάρχει διαφορά' η απ' την αίσθηση -αντίληψη, είναι πιο σαφής απ' τα προϊόντα της φαντασίας, και εμφανίζεται με ορισμένη νομοτέλεια, που δεν μπορούμε να την σπάσουμε. Ούτε εμείς παράγουμε μόνοι μας, μέσα στην συνείδησή μας, όλο τον κόσμο, αλλά τον δεχόμαστε απ' έξω, απ' τον Θεό (απορρίπτει τον απόλυτο υποκειμενικό ιδεαλισμό ή σολιψισμό).

Ο **Χιουμ** στηρίζεται στο έδαφος της εμπειρικής φιλοσοφίας και αποκρούει το έμφυτο κάθε παράστασης. Δέχεται ότι στην συνείδησή μας υπάρχουν μόνο μερικές και όχι γενικές αληθινές παραστάσεις, και αποκρούει την διάκριση σε πρωτογενείς και δευτερογενείς ποιότητες. Έτσι, κάθε συμπέρασμα για τον εξωτερικό κόσμο είναι αδύνατον. Έχουμε μόνο συμπλέγματα παραστάσεων, που είναι άγνωστο τι ανταποκρίνεται σ' αυτό, έξω από μας. Καμιά ιδέα δεν έχει κύρος και αντικειμενική ύπαρξη, αν δεν γνωρίζουμε τις εντυπώσεις απ' τις οποίες προέρχεται και των οποίων είναι αντίγραφο, αλλά όμως, παρ' όλο αυτό το πνεύμα, δεν είναι μωσαϊκό εντυπώσεων, αλλά έχει μια ορμή που το διευθύνει σε νέες άγνωστες εντυπώσεις. (...)

Την αυθαίρετη και ανακριβή εξήγηση για την διαμόρφωση των σύνθετων ιδεών απ' τις απλές ιδέες, που ακολούθησε ο Λοκ, την αντικαθιστά ο Χιουμ με την ερμηνεία της σύνθεσης, με βάση τις καθολικές ρυθμιστικές αρχές της φαντασίας, που απεκάλυψαν πρώτοι ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης, δηλαδή της ομοιότητας, της τοπικοχρονικής συνάφειας και της αιτιότητας. Όμως δεν δέχεται τον μηχανικό συνειρμό των ιδεών του πνεύματος, γιατί η έλξη του πνεύματος για σύνθεση, δεν είναι καθολική, αφού και η προσοχή διακόπτει την συνειρμική σειρά ιδεών και βλέπουμε κάποια αρρυθμία στην φαντασία μέσα σε αυθαίρετους χωρίς σύνδεσμο συνειρμούς και πολλές άλλες συγχύσεις ιδεών. Ανάμεσα στην απλή και την σύνθετη ιδέα, υπάρχει ενδιάμεσα η μέσω της φαντασίας σύνδεση. Ο ορισμός του Λοκ για την γνώση, ότι είναι η άμεση ή έμμεση αντίληψη μιας σχέσης μεταξύ δυο ιδεών, παρατηρεί ο Χιούμ, αφήνει έξω απ' την γνώση μια τεράστια περιοχή της, που την αποκτούμε επαγωγικά, είτε με μαρτυρίες των ανθρώπων είτε με περασμένη δική μας εμπειρία. (...)

Η ιδιαίτερη απόχρωση μιας ιδέας που συνοδεύεται με ιδιαίτερα υψηλό βαθμό ζωηρότητας και που μας κάνει να την πιστεύουμε πραγματική, παράγεται απ' τις συνειρμικές συνδέσεις της με τις τωρινές εντυπώσεις μας. Έτσι αποκτούμε πεποίθηση για την εμφάνιση του αποτελέσματος από μια τωρινή πίστη, που ο σύνδεσμός τους κρίνεται αναγκαίος. Στην αρχή δεν δεχόμαστε αναγκαίο σύνδεσμο ανάμεσα σε δυο διαδοχικά γεγονότα, αλλά η επανάληψη της διαδοχής γεννάει στο πνεύμα την συνήθεια γι' αυτό' η συνήθεια ενισχύει την ρυθμιστική σύνδεση της φαντασίας, που κάνει το πνεύμα να περνάει απ' την ιδέα του ενός στην ιδέα του άλλου, και έτσι παράγει μια πεποίθηση ακατανίκητη. Η ιδέα της αιτίας είναι το αντίγραφο μιας εντύπωσης, όχι το αντίγραφο μιας δύναμης που θα την πιάναμε στα πράγματα, είναι από μια εσωτερική εντύπωση που δημιουργεί το αίσθημα της συνήθειας. Η καθολική ροπή του πνεύματος για επέκταση στα εξωτερικά αντικείμενα μας κάνει να υποθέτουμε, ότι αυτή η αναγκαιότητα είναι στα αντικείμενα που εξετάζονται από μας και όχι στο πνεύμα που τα εξετάζει. (...)

Γρηγόριος Λιονής

ΜΕΡΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

(Από το κύριο φιλοσοφικό έργο του David Hume ΚΑΙ ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΠΕΡΙΛΗΨΗΣ)

" Όλες οι αντιλήψεις του ανθρώπινου πνεύματος ανάγονται σε δυο ξεχωριστά είδη, που θα τα ονόμαζα εντυπώσεις και ιδέες. Η διαφορά τους βρίσκεται στους βαθμούς δύναμης και ζωηρότητας, με τους οποίους διεγείρουν την διάνοια και κάνουν τον δρόμο τους στην σκέψη μας και στην συνείδηση. Τις αντιλήψεις που διεισδύουν με την πιο μεγάλη δύναμη και σφοδρότητα, μπορούμε να τις ονομάσουμε εντυπώσεις' και κάτω απ' αυτό το όνομα, συμπεριλαμβάνω όλα τα αισθήματά μας, τα πάθη και τις συγκινήσεις, τέτοια όπως κάνουν την πρώτη τους εμφάνιση στην ψυχή. Με τις ιδέες, εννοώ τις σβησμένες εικόνες των εντυπώσεων στις σκέψεις μας και στους συλλογισμούς μας ". (Πραγματεία, τόμ. I, σελ. 65-66)

" Διαίρεση των αντιλήψεων σε απλές και σύνθετες. Οι απλές αντιλήψεις, εντυπώσεις και ιδέες, είναι εκείνες που δεν επιδέχονται ούτε διαίρεση ούτε χωρισμό. Οι σύνθετες είναι οι αντίθετές τους, που μπορούν να διαιρούνται σε μέρη. Αν και ένα ιδιαίτερο χρώμα, μια γεύση και μια οσμή είναι ιδιότητες ενωμένες μέσα σ' αυτό το μήλο, αντιλαμβανόμαστε ωστόσο εύκολα, ότι δεν συγχωνεύονται και ότι μπορούμε τουλάχιστον να τις διακρίνουμε την μια απ' την άλλη ". (Πραγματεία, τόμ. I, σελ. 66)

" Παρατηρώ ότι πολλές απ' τις σύνθετες ιδέες μας δεν είχαν ποτέ εντυπώσεις που τους αντιστοιχούσαν, και ότι πολλές απ' τις σύνθετες εντυπώσεις δεν αντιγράφονται ακριβώς απ' τις ιδέες. Μπορώ να φαντασθώ μια τέτοια πόλη, όπως την Νέα Ιερουσαλήμ, που οι δρόμοι της είναι από χρυσό και τα τείχη από ρουμπίνια, αν και δεν είδα ποτέ κάτι παρόμοιο. Είδα το Παρίσι. Αλλά θα βεβαίωνα, ότι μπορώ να σχηματίσω απ' αυτή την πόλη μια τέτοια ιδέα, που παριστάνει τελείως όλους τους δρόμους και όλα τα σπίτια στις πραγματικές και ιδιαίτερες αναλογίες τους; " (Πραγματεία, τόμ. I, σελ. 67-68)

" Όλες οι απλές ιδέες μας στην πρώτη τους εμφάνιση, παράγονται από απλές εντυπώσεις, που αντιστοιχούν σ' αυτές και τις οποίες εκείνες παριστάνουν ακριβώς. (...) οι εντυπώσεις μας είναι τα αίτια των ιδεών μας και όχι οι ιδέες μας τα αίτια των εντυπώσεών μας ". (Πραγματεία, τόμ. I, σελ. 68-70)

" Όλες οι ιδέες, ειδικά οι αφηρημένες ιδέες, είναι απ' την φύση τους συγκεχυμένες και ασαφείς' το πνεύμα δεν έχει πάνω σ' αυτές παρά μια ασθενή κατοχή' ωθείται να τις συγχέει με άλλες όμοιες ιδέες' όταν έχουμε χρησιμοποιήσει συχνά έναν όρο, μάλιστα χωρίς να του δώσουμε ένα νόημα ξεκαθα-

ρισμένο, ρέπουμε στο να φανταζόμαστε ότι μια ορισμένη ιδέα συνδέεται μ' αυτόν. Αντίθετα, όλες οι εντυπώσεις, δηλαδή όλα τα αισθήματα, εξωτερικά ή εσωτερικά, είναι ισχυρά και ζωηρά' τα όριά τους είναι ακριβέστερα καθορισμένα' δεν είναι εύκολο να πέσουμε στο σφάλμα ή να απατηθούμε με το θέμα τους. Όταν λοιπόν υποψιαζόμαστε ότι ένας όρος φιλοσοφικός χρησιμοποιείται χωρίς κανένα νόημα ούτε καμιά ιδέα αντίστοιχη (όπως αυτό συμβαίνει πολύ συχνά), δεν έχουμε παρά να ερευνήσουμε από ποια εντύπωση παράγεται αυτή η υποτιθέμενη ιδέα. Αν δεν μπορούμε να ορίσουμε μια, αυτό θα χρησιμεύσει στο να ενισχύσει την υποψία μας". (Έρευνα πάνω στην ανθρώπινη νόηση, σελ. 57-58).

" Εκτός απ' αυτό, η λέξη "ιδέα" λαμβάνεται συνήθως απ' τον Λοκ και απ' τους άλλους, με ένα νόημα αόριστο, φαίνεται, παριστάνει όλες τις αντιλήψεις μας, τα αισθήματά μας και τα πάθη μας, τόσο όσο και τις σκέψεις μας. Λοιπόν, αν δεχθούμε αυτό το νόημα, θα ήθελα να μάθω αυτό που μπορούν να θέλουν να πουν, όταν βεβαιώνουν ότι η φιλαυτία, ή η μνησικακία για αδικίες που δοκίμασαν, ή το πάθος ανάμεσα στα φύλα, δεν είναι έμφυτα. / Αλλά αν παραδεχθούμε αυτούς τους όρους, εντυπώσεις και ιδέες, με το νόημα που εκτέθηκε πιο πάνω, και αν εννοούμε με το έμφυτο, αυτό που είναι πρωταρχικό, αυτό που δεν είναι αντίγραφο καμιάς προηγούμενης εντύπωσης, τότε μπορούμε να βεβαιώσουμε ότι όλες οι εντυπώσεις μας είναι έμφυτες και ότι οι ιδέες μας δεν είναι". (Έρευνα πάνω στην ανθρώπινη νόηση, σελ. 58, σημείωση).

" Ένα ζήτημα πολύ σπουδαίο προέκυψε για το θέμα των αφηρημένων ή γενικών ιδεών: όταν το πνεύμα τις αντιλαμβάνεται, είναι γενικές ή μερικές; Ένας μεγάλος φιλόσοφος* συζήτησε την αποδεκτή γνώμη πάνω σ' αυτό το σημείο και βεβαίωσε ότι όλες οι γενικές ιδέες δεν είναι τίποτα παρά ιδέες μερικές, συνδεμένες μ' έναν ορισμένο όρο, που τους δίνει μια σημασία πιο εκτεταμένη και που τις κάνει να ανακαλούνται με την ευκαιρία άλλων όμοιων ατομικών ιδεών. Επειδή αυτή είναι, κατά την άποψή μου, μια απ' τις πιο μεγάλες και τις πιο αξιόλογες ανακαλύψεις που έγιναν πρόσφατα στην δημοκρατία των γραμμάτων, θα προσπαθήσω εδώ να την ενισχύσω με κάποια επιχειρήματα, που ελπίζω θα την θέσουν έξω από κάθε αμφιβολία και αμφισβήτηση". (Πραγματεία, τόμ. Ι, σελ. 82-83).

" Αφού όλες οι ιδέες παράγονται από εντυπώσεις και δεν είναι παρά αντίγραφα τους και παραστάσεις τους, κάθε τι που είναι αληθινό για τις μεν, πρέπει επίσης να αναγνωρίζεται αληθινό και για τις δε. Οι εντυπώσεις και οι ιδέες διαφέρουν μόνο οι μεν απ' τις δε, με την δύναμή τους και την ζωηρότητά τους. (...) Αυτή είναι μια αρχή γενικά αποδεκτή στην φιλοσοφία, ότι το κάθε τι στην φύση είναι ατομικό, και ότι είναι τελειώς ακατανόητο να παραδεχόμαστε την πραγματική ύπαρξη ενός τριγώνου του οποίου οι γωνίες και οι πλευρές δεν έχουν ακριβείς αναλογίες. Αν λοιπόν είναι ακατανόητο στα γεγονότα και στην πραγματικότητα, πρέπει αυτό να είναι

ακατανόητο και στην ιδέα επίσης' (...) Αφηρημένες ιδέες είναι λοιπόν καθ' εαυτές ατομικές, αν και μπορούν να γίνουν γενικές μ' αυτό που παριστάνουν. Η εικόνα στο πνεύμα είναι μόνο εκείνη ενός ιδιαίτερου αντικειμένου, αν και θα την χρησιμοποιούσαμε στους συλλογισμούς μας ακριβώς σαν να ήταν καθολική. Αυτή η χρήση των ιδεών, που απορρέει απ' την φύση τους, προέρχεται απ' το ότι συγκεντρώνουμε όλους τους δυνατούς βαθμούς τους, ποσότητας και ποιότητας, μ' έναν τρόπο ατελή αλλά τέτοιο που μπορεί να χρησιμεύσει σ' όλους τους σκοπούς της ζωής ". (Πραγματεία, τόμ. Ι, σελ. 85-86).

(...) Είναι βέβαιο, ότι σχηματίζουμε την ιδέα των ατομικών όντων κάθε φορά που χρησιμοποιούμε έναν γενικό όρο' ότι σπάνια ή ποτέ, δεν μπορούμε να εξαντλήσουμε αυτά τα ατομικά όντα' και ότι αυτά που απομένουν, παριστάνονται μόνο απ' αυτή την έξη, που μας επιτρέπει να τα θυμηθούμε κάθε φορά που το απαιτούν οι περιστάσεις της στιγμής. (Πραγματεία, τόμ. Ι, σελ. 88-89).

" Η ιδέα του χώρου προσκομίζεται στο πνεύμα από δυο αισθήσεις: την όραση και την αφή. Τίποτα δεν μπορεί ποτέ να παρουσιάζεται εκτεταμένο, αν δεν είναι ορατό ή ψηλαφητό. (...) Όπως αντιλαμβανόμαστε την ιδέα του χώρου απ' την διάταξη των ορατών και ψηλαφητών αντικειμένων, κατά τον ίδιο τρόπο σχηματίζουμε την ιδέα του χρόνου απ' την διαδοχή των ιδεών και των εντυπώσεων' και είναι αδύνατον να μπορεί ο χρόνος να παρουσιάζεται ποτέ ή να τον αντιλαμβάνεται το πνεύμα μεμονωμένα. Ένας άνθρωπος που κοιμάται βαθιά ή που κατέχεται σε ισχυρό βαθμό από μια σκέψη, δεν έχει συνείδηση του χρόνου' και στον βαθμό που πιο γρήγορα ή πιο αργά οι σκέψεις του διαδέχονται η μια την άλλη, η ίδια διάρκεια φαίνεται πιο μακριά ή πιο σύντομη στην φαντασία του. Ένας μεγάλος φιλόσοφος** παρατήρησε, ότι οι αντιλήψεις μας έχουν πάνω σ' αυτό το σημείο, ορισμένα όρια που καθορίζονται απ' την αρχική φύση και δομή του πνεύματος, πέρα απ' τα οποία η δράση των εξωτερικών αντικειμένων πάνω στις αισθήσεις, δεν είναι ποτέ ικανή να επιταχύνει ούτε να επιβραδύνει τις σκέψεις μας. Αν κάνετε να στρέφεται κυκλικά ένα αναμμένο κάρβουνο, θα παρουσιασθεί στις αισθήσεις ένας φωτεινός κύκλος και δεν θα φανεί ότι υπάρχει κανένα ενδιάμεσο χρόνο ανάμεσα στις στροφές του, αποκλειστικά επειδή οι αντιλήψεις μας δεν μπορούν να αλληλοδιαδέχονται με την ίδια ταχύτητα που μπορεί η κίνηση να μεταδίδεται στα εξωτερικά αντικείμενα. Κάθε φορά που δεν έχουμε αντιλήψεις διαδοχικές, δεν έχουμε έννοια του χρόνου, ακόμα και αν στα αντικείμενα υπάρχει πραγματικά διαδοχή ". (Πραγματεία, τόμ. Ι, σελ. 103).

" Μου φαίνεται, ότι τα μόνα αντικείμενα της αφηρημένης επιστήμης, της απόδειξης, είναι η ποσότητα και ο αριθμός και όλες οι προσπάθειες που έγιναν για να επεκτείνουν αυτό το πιο τέλειο είδος γνώσης πέρα απ' αυτά τα όρια, είναι καθαρά σοφίσματα και καθαρές αυταπάτες. (...) Κάθε τι που είναι,

μπορεί να μην είναι. Δεν υπάρχει γεγονός που η άρνησή του να μην περιέχει αντίφαση. Η ανυπαρξία ενός όντος, χωρίς εξαίρεση, είναι μια ιδέα τόσο σαφής και τόσο ευκρινής, όσο και η ύπαρξή του. Η πρόταση που βεβαιώνει ότι δεν υπάρχει, κι αν ακόμα είναι ψεύτικη, δεν συλλαμβάνεται και δεν νοείται λιγότερο από εκείνη που βεβαιώνει ότι υπάρχει. Η περίπτωση είναι διαφορετική για τις κυρίως λεγόμενες επιστήμες. Κάθε πρόταση που δεν είναι αληθινή σ' αυτές, είναι συγκεχυμένη και αδιανόητη. Η κυβική ρίζα του 64 είναι ίση με το ήμισυ του 10, αυτό είναι μια πρόταση ψεύτικη και δεν μπορούμε ποτέ να την συλλάβουμε ευκρινώς. Αλλά η πρόταση: ο Καίσαρ δεν υπήρξε ποτέ, ή ο άγγελος Γαβριήλ ή ένα οποιοδήποτε ον δεν υπήρξαν ποτέ, είναι ίσως προτάσεις ψεύτικες, αλλά μπορούμε ακόμα να τις συλλάβουμε τέλεια και δεν περιέχουν καμιά αντίφαση". (Έρευνα πάνω στην ανθρώπινη νόηση, σελ. 219-220).

" Τίποτα δεν μπορεί ν' αποδειχθεί, εκτός αν το αντίθετο περιέχει αντίφαση. Τίποτα απ' αυτό που μπορεί να συλληφθεί καθαρά, δεν εμπεριέχει αντίφαση. Κάθε τι που αντιλαμβανόμαστε σαν υπάρχον, μπορούμε επίσης να το αντιλαμβανόμαστε και σαν μη υπάρχον. Δεν υπάρχει λοιπόν ον του οποίου η μη ύπαρξη να εμπεριέχει αντίφαση. Επομένως δεν υπάρχει ον του οποίου η ύπαρξη δεν μπορεί να αποδειχθεί. (...) Προτείνουν, ότι η θεότητα είναι ένα ον που υπάρχει αναγκαστικά και αυτή την ανάγκη της ύπαρξής του δοκιμάζουν να την εξηγήσουν βεβαιώνοντας, ότι αν ξέραμε την ουσία του ή την φύση του ολόκληρη, θα καταλαβαίναμε ότι του είναι επίσης αδύνατον να μην υπάρχει, όπως δύο φορές το δύο να μην είναι τέσσερα. Μα είναι φανερό ότι αυτό δεν θα μπορούσε ποτέ να συμβεί, όσο οι δεξιότητές μας θα παραμένουν οι ίδιες όπως τώρα. Θα μας είναι πάντα δυνατόν, σε μια οποιαδήποτε στιγμή, να αντιλαμβανόμαστε την μη ύπαρξη, γι' αυτό που αντιληφθήκαμε προηγούμενα, σαν υπάρχον και το πνεύμα δεν θα μπορούσε ποτέ να βρίσκεται στην ανάγκη να υποθέτει ότι ένα οποιοδήποτε αντικείμενο διατηρεί πάντα το Είναι, όπως βρισκόμαστε στην ανάγκη να αντιλαμβανόμαστε πάντα, ότι δύο φορές το δύο κάνει τέσσερα. Λοιπόν, οι λέξεις αναγκαία ύπαρξη, δεν έχουν νόημα (...) (Διάλογοι, σελ. 257).

" Ακόμα και μέσα στους πιο άτακτους και τους πιο περιπετειώδεις ρεμβασμούς; μας, περισσότερο μέσα; στα όνειρά μας, θα βρούμε με την ενδοσκόπηση, ότι η φαντασία δεν έτρεχε τελείως τυχαία, αλλά ότι πάντα υπήρχε μια συνάφεια ανάμεσα στις διάφορες ιδέες, οι οποίες αλληλοδιαδέχονταν η μια την άλλη. Αν αντιγράφαμε την πιο ασυνάρτητη και την πιο ελεύθερη συζήτηση, θα παρατηρούσαμε άμεσα, ότι υπήρχε σ' αυτήν μια αρχή συνάφειας για όλες τις μεταβάσεις της απ' το ένα σημείο της συζήτησης στο άλλο. (...) Μολονότι αυτή η συνάφεια των διαφόρων ιδεών, των μεν με τις δε, είναι πολύ φανερή, ώστε να μην διαφεύγει απ' την παρατήρηση, όμως κανένας φιλόσοφος, σχετικά μ' αυτό που διαπιστώνω, δεν δοκίμασε να απαριθμήσει ή να ταξινομήσει όλες τις αρχές του συνειρμού. Μου φαίνεται ότι υπάρχουν μόνο τρεις αρχές συ-

νάφειας ανάμεσα στις ιδέες, δηλαδή της ομοιότητας, της γειτνίασης μέσα στον χρόνο ή μέσα στον χώρο, και της σχέσης αιτίας προς το αποτέλεσμα ". (Έρευνα για την ανθρώπινη νόηση, σελ. 58-59).

" Και όπως μια ιδέα της μνήμης χάνοντας την δύναμή της και την ζωηρότητά της, μπορεί να εκφυλισθεί σε σημείο που να την παίρνουμε σαν μια ιδέα της φαντασίας, το ίδιο, σε αντιστάθμισμα, μια ιδέα της φαντασίας μπορεί να αποκτήσει αρκετή δύναμη και ζωηρότητα, ώστε να την παίρνουμε για μια ιδέα της μνήμης (...). (Πραγματεία, τόμ. Ι, σελ. 196, σημείωση).

" Η εμπειρία είναι μια αρχή που μ' ενημερώνει. Η συνήθεια είναι μια άλλη αρχή που με προσδιορίζει να περιμένω το ίδιο στο μέλλον. Τα δυο ενώνονται για να δράσουν πάνω στην φαντασία και με κάνουν να σχηματίζω ορισμένες ιδέες μ' έναν τρόπο πιο έντονο και πιο ζωηρό από άλλες, που δεν συνοδεύονται απ' τα ίδια πλεονεκτήματα. Χωρίς αυτή την ιδιότητα με την οποία το πνεύμα ζωηρεύει ορισμένες ιδέες περισσότερο από άλλες (προφανώς αυτή είναι μια ιδιότητα που έχει τόσο λίγη σημασία και στηρίζεται τόσο λίγο πάνω στο λόγο), δεν θα μπορούσαμε ποτέ να δώσουμε την συγκατάθεσή μας σε καμιά απόδειξη, ούτε να οδηγήσουμε την ματιά μας πέρα από κάποια αντικείμενα, που είναι προσιτά στις αισθήσεις μας. (...) Η μνήμη, η αίσθηση και η νόηση βασίζονται λοιπόν όλες πάνω στην φαντασία, στην ζωηρότητα των ιδεών μας ". (Πραγματεία, τόμ. Ι, σελ. 357-358).

" Η φαντασία έχει την διεύθυνση όλων των ιδεών της, μπορεί να τις συνδέσει, να τις αναμείξει και να τις διαφοροποιήσει με όλους τους δυνατούς τρόπους. Μπορεί να συλλάβει αντικείμενα σ' όλες τις ιδιορρυθμίες του χρόνου και του χώρου. Μπορεί με κάποιον τρόπο να τα τοποθετήσει μπρος στα μάτια μας κάτω απ' το αληθινό τους φως, ακριβώς όπως θα μπορούσαν να υπάρχουν. Αλλά αφού είναι αδύνατον, αυτή η δεξιότητα (της φαντασίας) να μπορέσει κάποτε να φτάσει μόνη της στην πίστη, η πίστη προφανώς συνίσταται όχι στην φύση ούτε στην τάξη των ιδεών μας, αλλά στον τρόπο με τον οποίο τις συλλαμβάνουμε και με τον οποίο τις νοιώθουμε στο πνεύμα ". (Πραγματεία, τόμ. Ι, σελ. 173-174).

" Όλες οι γνώμες και οι έννοιες των πραγμάτων στα οποία συνηθίσαμε απ' την παιδική μας ηλικία, αποκτούν τόσο βαθιά ρίζα ώστε μας είναι αδύνατον, μ' όλες τις δυνάμεις του λόγου και της εμπειρίας, να τις ξεριζώσουμε' αυτή η συνήθεια όχι μόνο πλησιάζει με την δράση της εκείνη που γεννιέται απ' την σταθερή και αχώριστη ένωση αιτιών και αποτελεσμάτων, αλλά ακόμα, σε πολυάριθμες ευκαιρίες, θριαμβεύει πάνω σ' αυτές. Εδώ δεν μπορούμε να αρκεσθούμε στο να πούμε ότι η ζωηρότητα της ιδέας παράγει την πίστη, οφείλουμε να υποστηρίξουμε, ότι υπάρχει απόλυτη ταυτότητα ανάμεσα στις δυο ". (Πραγματεία, τόμ. Ι, σελ. 194).

" Όλοι οι συλλογισμοί πάνω στα γεγονότα, φαίνονται ότι βασίζονται πάνω στη σχέση αιτίας και αποτελέσματος. Μέσω αυτής μόνο της σχέσης, ξεπερνούμε την σαφήνεια της μνήμης μας και των αισθήσεών μας. (...) Το ψωμί, λόγου χάρη, που έφαγα προηγουμένως, μ' έθρεψε' δηλαδή ένα σώμα προικισμένο με τέτοιες αισθητές ιδιότητες, ήταν σ' αυτή την εποχή προικισμένο με τέτοιες κρυφές δυνάμεις' αλλά συνάγεται απ' αυτό, ότι πρέπει άλλο ψωμί να με τρέφει σε μια άλλη εποχή, και ότι αισθητές όμοιες ιδιότητες συνοδεύονται πάντα από όμοιες κρυμμένες δυνάμεις; Η συνέπεια δεν φαίνεται σε τίποτα αναγκαία. (...) Έχω βρει ότι ένα τέτοιο αντικείμενο συνοδεύτηκε πάντα μ' ένα τέτοιο αποτέλεσμα, και προβλέπω ότι άλλα αντικείμενα, που φαινομενικά είναι όμοια, θα συνοδευτούν με όμοια αποτελέσματα. Θα συμφωνήσω, αν σας αρέσει, ότι μια απ' τις προτάσεις μπορεί να συμπερασθεί σωστά απ' την άλλη' πραγματικά, το γνωρίζω, συμπεραίνεται πάντα απ' αυτή. Αλλά, αν επιμένετε πάνω στο ότι το συμπέρασμα συνάγεται με μια αλυσίδα συλλογισμών, επιθυμώ να παραγάγετε αυτόν τον συλλογισμό. Η συνάφεια ανάμεσα σ' αυτές τις προτάσεις δεν είναι εποπτική. Απαιτούν έναν μέσο όρο, που μπορεί να κάνει το πνεύμα ικανό να εξαγάγει ένα τέτοιο συμπέρασμα, αν αληθινά το εξαγάγει με συλλογισμό και επιχειρηματολογία. Ποιος είναι αυτός ο μέσος όρος; Μου επιβάλλεται να ομολογήσω, ότι αυτός ξεπερνάει την αντίληψή μου ". (Έρευνα για την ανθρώπινη νόηση, σελ. 78-80).

" Θα τολμήσω να βεβαιώσω, σαν μια γενική πρόταση που δεν δέχεται εξαίρεση, ότι η γνώση αυτής της σχέσης (αιτιότητας) δεν επιτυγχάνεται σε καμιά περίπτωση με συλλογισμούς εκ των προτέρων, αλλά ότι γεννιέται εξ' ολοκλήρου απ' την εμπειρία, όταν βρίσκουμε ότι ιδιαίτερα αντικείμενα βρίσκονται σε σταθερή συνάφεια το ένα με το άλλο. (...) Ο Αδάμ -αν και παραδεχόμαστε ολοκληρωτική τελειότητα στις λογικές του δεξιότητες απ' την πρώτη του στιγμή- δεν θα μπορούσε να συμπεράνει για την ρευστότητα και την διαφάνεια του νερού, ότι αυτή θα τον έπνιγε, ή για το φως και την θερμότητα της φωτιάς, ότι αυτή θα τον έλιωνε. Κανένα αντικείμενο δεν αποκαλύπτει ποτέ με τις ιδιότητες που παρουσιάζονται στις αισθήσεις, είτε τα αίτια που τις παράγουν, είτε τα αποτελέσματα που γεννιούνται απ' αυτές' και το λογικό μας δεν μπορεί ποτέ, χωρίς την βοήθεια της εμπειρίας, να αντλήσει ένα συμπέρασμα στο θέμα μιας πραγματικής ύπαρξης και ενός γεγονότος ". (Έρευνα για την ανθρώπινη νόηση, σελ. 72).

" (...) οι διάφορες γνωστές περιπτώσεις συνάφειας σε όμοια αίτια και αποτελέσματα, είναι καθ' εαυτές τελείως ανεξάρτητες και η μετάδοση κίνησης που βλέπω να προκύπτει πραγματικά απ' την σύγκρουση σε δυο σφαίρες μπιλιάρδου, είναι τελείως ξεχωριστή από κείνη που είδα να προκύπτει από μια τέτοια ώθηση εδώ κι ένα χρόνο. Αυτές οι ωθήσεις δεν έχουν καμιά επίδραση η μια πάνω στην άλλη. Είναι τελείως χωριστές απ' τον χρόνο και απ' τον χώρο' η μια θα μπορούσε να υπάρχει και να μεταδίδει την ίδια την κίνηση, αν η άλλη

δεν είχε ποτέ υπάρξει. (...) Οφείλουμε λοιπόν να στραφούμε προς κάποια άλλη κατεύθυνση για να ζητήσουμε την καταγωγή αυτής της ιδέας (της αιτιότητας) ". (Πραγματεία, τόμ. I, σελ. 249-251).

" Μπορούμε να μάθουμε απ' την προηγούμενη θεωρία, ότι όλα τα αίτια είναι του ίδιου είδους και ότι ιδιαίτερα δεν υπάρχει βάση γι' αυτή την διάκριση που κάνουμε πολλές φορές ανάμεσα στα ποιητικά αίτια, τα ρητά αίτια, τα υλικά αίτια, τα παραδειγματικά αίτια και τα τελικά αίτια. Πραγματικά, αφού η ιδέα μας για την αποτελεσματικότητα εξάγεται απ' την σταθερή συνάφεια δυο αντικειμένων, κάθε φορά που παρατηρούμε αυτή την συνάφεια, η αιτία είναι ποιητική' και όταν αυτή δεν παράγεται, δεν μπορεί ποτέ να υπάρχει κανένα είδος αιτίας. Για τον ίδιο λόγο, οφείλουμε ν' απορρίψουμε την διάκριση ανάμεσα στην αιτία και την ευκαιρία, αν δεχόμαστε ότι αυτές οι λέξεις έχουν νοήματα κατ' ουσίαν διαφορετικά η μια απ' την άλλη. Αν η σταθερή συνάφεια εμπεριέχεται σ' αυτό που ονομάζουμε ευκαιρία, αυτή πραγματικά είναι μια αιτία' αν όχι, δεν υπάρχει καθόλου σχέση και κανένα επιχείρημα, κανένας συλλογισμός δεν μπορεί να προκύψει απ' αυτό ". (Πραγματεία, τόμ. I, σελ. 257-258).

" Η αντίληψη προηγείται πάντα απ' την νόηση' όταν η μια είναι σκοτεινή, η άλλη είναι αβέβαιη' όταν η μια σημειώνει έλλειψη, η άλλη επίσης οφείλει να σημειώνει έλλειψη ". (Πραγματεία, τόμ. I, σελ. 249-251).

" Φανταζόμαστε ότι αν ξαφνικά μπαίνουμε μέσα σ' αυτόν τον κόσμο, θα μπορούσαμε απ' την αρχή να συμπεράνουμε ότι μια μπάλα μπιλιάρδου μεταδίδει την κίνηση σε μια άλλη με την ώθηση, και ότι δεν θα είχαμε καμιά ανάγκη να περιμένουμε την πραγματοποίηση αυτού του γεγονότος για να εκδηλωθούμε με βεβαιότητα στο θέμα του. Τέτοια είναι η επίδραση της συνήθειας, ώστε εκεί που αυτή είναι η πιο ισχυρή, δεν καλύπτει μόνο την φυσική μας άγνοια, αλλά κρύβεται η ίδια και φαίνεται ότι δεν επεμβαίνει, αποκλειστικά και μόνο επειδή επεμβαίνει στον υπέρτατο βαθμό. (...) Μια πέτρα ή ένα κομμάτι μέταλλο υψωμένα στον αέρα και αφημένα χωρίς υποστήριγμα, πέφτουν αμέσως' αλλά αν εξετάσουμε το πράγμα εκ των προτέρων, αποκαλύπτουμε τίποτα σ' αυτή την κατάσταση, που μπορεί να γεννήσει την ιδέα μιας πτώσης μάλλον παρά μιας ανύψωσης ή κάθε άλλης κίνησης, στην πέτρα ή στο κομμάτι το μέταλλο;". (Έρευνα για την ανθρώπινη νόηση, σελ. 72-75).

" Όταν παρατηρούμε έξω από μας, προς τα εξωτερικά αντικείμενα, και όταν εξετάζουμε την ενέργεια των αιτίων, δεν είμαστε ποτέ ικανοί, μέσα σε μια μόνο περίπτωση, να ανακαλύψουμε μια δύναμη ή μια αναγκαία συνάφεια, μια ιδιότητα που συνδέει το αποτέλεσμα με την αιτία και κάνει απ' το ένα την αλάθευτη συνέπεια του άλλου. Βρίσκουμε μόνο, ότι το ένα ακολουθεί το άλλο αποτελεσματικά, πραγματικά. Η ώθηση της πρώτης μπίλιας του μπιλιάρδου συνοδεύεται απ'

την κίνηση της δεύτερης. Να όλο αυτό που παρουσιάζεται στις εξωτερικές αισθήσεις ". (Έρευνα για την ανθρώπινη νόηση, σελ. 109-110).

" Ένα γεγονός ακολουθεί ένα άλλο' αλλά δεν μπορούμε ποτέ να παρατηρήσουμε κανέναν δεσμό ανάμεσα σ' αυτά. Φαίνονται ότι είναι σε συνάφεια και όχι σε σύνδεσμο ". (Έρευνα για την ανθρώπινη νόηση, σελ. 109-121-122).

" Οι διάφορες περιπτώσεις από όμοιες συνάφειες, μας οδηγούν στην έννοια της δύναμης και της αναγκαιότητας. Αυτές οι περιπτώσεις είναι καθ' εαυτές τελείως ευκρινείς η μια απ' την άλλη, δεν έχουν ενότητα παρά στο πνεύμα που τις παρατηρεί και που ενώνει τις ιδέες τους. Η αναγκαιότητα είναι λοιπόν το αποτέλεσμα αυτής της παρατήρησης, δεν είναι τίποτα παρά εσωτερική εντύπωση του πνεύματος, ένας καθορισμός για να οδηγήσει τις σκέψεις μας απ' το ένα αντικείμενο στο άλλο. (...) Η ιδέα της αναγκαιότητας γεννιέται από μια εντύπωση. Καμιά εντύπωση, που έρχεται απ' τις αισθήσεις, δεν μπορεί να γεννήσει αυτή την ιδέα. Αυτή λοιπόν πρέπει να παράγεται από κάποια εσωτερική εντύπωση ή εντύπωση ενδοσκοπίσης. Δεν υπάρχει άλλη εσωτερική εντύπωση σε σχέση με το γεγονός, που μας απασχολεί πραγματικά, παρά η τάση που παράγεται απ' την συνήθεια, να περάσουμε από ένα αντικείμενο στην ιδέα ενός άλλου αντικειμένου, που το συνοδεύει συνήθως. Τέτοια είναι λοιπόν η ουσία της αναγκαιότητας. Με λίγα λόγια, η αναγκαιότητα είναι κάτι που υπάρχει στο πνεύμα, αλλά όχι στα αντικείμενα' μας είναι αδύνατον να σχηματίσουμε μια ιδέα γι' αυτήν, έστω και την πιο μακρινή, αν την θεωρούμε σαν μια ιδιότητα των σωμάτων. Ή δεν έχουμε ιδέα για την αναγκαιότητα, ή η αναγκαιότητα δεν είναι παρά ο καθορισμός της σκέψης να περάσει απ' τα αίτια στα αποτελέσματα και απ' τα αποτελέσματα στα αίτια σύμφωνα με την εμπειρία της ενότητάς τους ". (Πραγματεία, τόμ. Ι, σελ. 251-252).

" Να λοιπόν ένα είδος προκαταστημένης αρμονίας ανάμεσα στην πορεία της φύσης και την διαδοχή των ιδεών μας' (...) Η συνήθεια είναι η αρχή που έχει πραγματοποιήσει αυτή την αντιστοιχία, τόσο αναγκαία στην συντήρηση του είδους μας και στην κατεύθυνση της διαγωγής μας σ' όλες τις περιπτώσεις και όλα τα γεγονότα της ανθρώπινης ζωής. Αν η παρουσία ενός αντικειμένου δεν είχε ξυπνήσει την ιδέα των αντικειμένων που γενικά συνδέονται μ' αυτό, όλη η γνώση μας θα έπρεπε να περιορίζεται στην στενή σφαίρα της μνήμης μας και των αισθήσεών μας ". (Έρευνα για την ανθρώπινη νόηση, σελ. 101-102).

" Φαίνεται καθαρά, ότι αν όλες οι σκηνές της φύσης άλλαζαν συνεχώς, με τέτοιο τρόπο ώστε να μην υπάρχει καμιά ομοιότητα ανάμεσα σε δυο γεγονότα, και κάθε αντικείμενο να είναι αντίθετα, τελείως νέο χωρίς καμιά αναλογία με όλο αυτό που είχαμε δει προηγουμένως, δεν θα είχαμε ποτέ πετύχει, σ' αυτή την περίπτωση, την παραμικρή ιδέα αναγκαιότητας ή συ-

νάφειας ανάμεσα σ' αυτά τα αντικείμενα. Θα μπορούσαμε να πούμε σε μια τέτοια υπόθεση, ότι ένα αντικείμενο ή ένα γεγονός ακολούθησε ένα άλλο, αλλά όχι ότι το ένα παράχθηκε απ' το άλλο. Η σχέση αιτίας με αποτέλεσμα, θα ήταν αναγκαστικά απόλυτα άγνωστη στους ανθρώπους. Από τότε, αυτό θα ήταν το τέλος κάθε συμπεράσματος και κάθε συλλογισμού πάνω στις ενέργειες της φύσης' η μνήμη και οι αισθήσεις θα έμεναν οι μόνοι δρόμοι που θα μπορούσαν να επιτρέψουν προσέγγιση στο πνεύμα, για την γνώση μιας πραγματικής ύπαρξης. Η ιδέα μας για την αναγκαιότητα και για την αιτιότητα γεννιέται λοιπόν ολοκληρωτικά, απ' την παρατήρηση μιας ομοιομορφίας στις ενέργειες της φύσης, όπου αντικείμενα όμοια συνδέονται σταθερά τα μεν προς τα δε, και το πνεύμα καθορίζεται απ' την συνήθεια να συμπεραίνει το ένα απ' την εμφάνιση του άλλου. Αυτές οι δυο περιπτώσεις σχηματίζουν το όλον της αναγκαιότητας που αποδίδουμε στη ύλη. Έξω απ' την σταθερή συνάφεια όμοιων αντικειμένων και απ' το συμπέρασμα που προκύπτει απ' αυτά, απ' το ένα αντικείμενο στο άλλο, δεν έχουμε καμιά έννοια για καμιά αναγκαιότητα ή συνάφεια". (Έρευνα για την ανθρώπινη νόηση, σελ. 130).

" (...) οι συλλογισμοί κάθε είδους, που ξεκινούν από αίτια ή από αποτελέσματα, βασίζονται πάνω σε δυο σημεία: την σταθερή συνάφεια δυο αντικειμένων μέσα σ' όλη την παρελθούσα εμπειρία, και την ομοιότητα ενός παρόντος αντικειμένου στο ένα απ' τα παρελθόντα αντικείμενα". (Πραγματεία, τόμ. I, σελ. 226).

" Ευχαρίστως θα ρωτούσα τους φιλόσοφους, οι οποίοι βασίζουν τόσο τους συλλογισμούς τους πάνω στην διάκριση ανάμεσα στην ουσία και το συμβεβηκός, και φαντάζονται ότι έχουμε για την μια και για τ' άλλο σαφείς ιδέες, αν η ιδέα της ουσίας εξάγεται από εντυπώσεις αισθητηριακές ή από εντυπώσεις ενδοσκοπήσης; Αν αυτή μας μεταβιβάζεται μέσω των αισθήσεών μας, τότε, μέσω ποιας και με ποιον τρόπο; Αν συλλαμβάνεται με τα μάτια, θα πρέπει να είναι ένα χρώμα' με τα αυτιά, ένας ήχος' με τον ουρανίσκο, μια γεύση' και το ίδιο για τις άλλες αισθήσεις. Αλλά πιστεύω, κανείς δεν θα βεβαιώσει ότι η ουσία είναι ένα χρώμα, ένας ήχος ή μια οσμή. Η ιδέα της ουσίας πρέπει να εξάγεται από μια εντύπωση ενδοσκοπήσης, αν πραγματικά υπάρχει. Αλλά οι εντυπώσεις ενδοσκοπήσης αναλύονται σε πάθη και σε συγκινήσεις' καμιά απ' αυτές δεν μπορεί βέβαια να παριστάνει μια ουσία. Δεν έχουμε λοιπόν καμιά ιδέα ουσίας ξεχωριστής από κείνη που αποτελείται από μια συλλογή από ιδιαίτερες ιδιότητες, και δεν θεωρούμε τίποτε άλλο όταν μιλάμε γι' αυτήν ή όταν συλλογίζομαστε πάνω στο θέμα μας. / Η ιδέα μιας ουσίας, όπως και εκείνη ενός τρόπου, δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια συλλογή από απλές ιδέες ενωμένες απ' την φαντασία, στις οποίες έδωσαν ένα ιδιαίτερο όνομα, που μας επιτρέπει να υπενθυμίσουμε αυτή την συλλογή είτε στον εαυτό μας είτε στους άλλους. Αλλά η διαφορά ανάμεσα σ' αυτές τις ιδέες συνίσταται στο ότι οι ιδιαίτερες ιδιότητες που σχηματίζουν μια ουσία, αναφέρονται συνήθως σε κάποιο άγνωστο πράγμα, με

το οποίο δεχόμαστε ότι συνδέονται' ή, αν συμφωνήσουμε ότι αυτό το πλάσμα της φαντασίας δεν μπορεί να επέμβει, δεχόμαστε τουλάχιστον ότι αυτές οι ιδιότητες είναι στενά και αδιάλυτα ενωμένες με τις σχέσεις συνάφειας και αιτιότητας. Αυτός που δέχεται αυτό το συμπέρασμα: κάθε νέα απλή ιδιότητα που ανακαλύπτουμε, έχει τον ίδιο σύνδεσμο με τις άλλες, την συμπεριλαμβάνουμε αμέσως στην ομάδα τους κι αν ακόμα δεν έμπαινε στην πρώτη μας αντίληψη για την ουσία (...)" . (Πραγματεία, τόμ. I, σελ. 81).

" Ο χρόνος, στην αυστηρή έννοια της λέξης, εμπεριέχει διαδοχή και (...), όταν εφαρμόζουμε την ιδέα του σ' ένα αντικείμενο αμετάβλητο, αυτό γίνεται αποκλειστικά μέσω ενός πλάσματος της φαντασίας, που μας κάνει να δεχθούμε ότι το αμετάβλητο αντικείμενο μετέχει στις μεταβολές των συνυπαρχόντων αντικειμένων και ιδιαίτερα στις αλλαγές που έχουμε στις αντιλήψεις μας. Αυτό το φανταστικό πλάσμα επεμβαίνει σχεδόν παντού και με το μέσο αυτού ου πλάσματος, ένα αντικείμενο μεμονωμένο, τοποθετημένο μπροστά μας και θεωρούμε κάποιο χρονικό διάστημα χωρίς να μπορούμε ν' αποκαλύψουμε σ' αυτό μια διακοπή ούτε μια ποικιλία, είναι ικανό να μας δώσει μια έννοια ταυτότητας ". (Πραγματεία, τόμ. I, σελ. 289-290).

" Μπορώ να ριψοκινδυνέψω να βεβαιώσω για τους ανθρώπους, ότι δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια δέσμη ή μια συλλογή από διάφορες αντιλήψεις, οι οποίες διαδέχονται οι μεν τις δε με μια ασύλληπτη ταχύτητα, και οι οποίες βρίσκονται μέσα σε διαρκή ροή και κίνηση. Τα μάτια μας δεν μπορούν να στραφούν στις τροχιές τους χωρίς να αλλοιώσουν τις αντιλήψεις μας. Η σκέψη μας είναι ακόμα πιο μεταβλητή απ' την προοπτική μας' όλες οι αισθήσεις μας και όλες οι άλλες δεξιότητές μας συμβάλλουν σ' αυτή την αλλαγή' δεν υπάρχει μια μόνο δύναμη της ψυχής που να μένει αμετάβλητα όμοια ούτε για μια μόνο στιγμή. Το πνεύμα είναι ένα είδος θεάτρου, στο οποίο διάφορες αντιλήψεις κάνουν διαδοχικά την εμφάνισή τους' περνάνε, ξαναπερνάνε, γλιστρούν χωρίς σταματημό και ανακατώνονται με μια άπειρη ποικιλία από όρους και καταστάσεις. Δεν υπάρχει ακριβώς σ' αυτό ούτε απλότητα σε μια στιγμή, ούτε ταυτότητα μέσα στις διάφορες στιγμές, όποια κι αν μπορούμε να έχουμε φυσική τάση για να φαντασθούμε αυτή την απλότητα κι αυτή την ταυτότητα. Η σύγκριση του θεάτρου δεν πρέπει να μας εξαπατά. Αυτές είναι οι μόνες διαδοχικές αντιλήψεις που συγκροτούν το πνεύμα' δεν έχουμε ούτε την πιο μακρυνή γνώση του τόπου στον οποίο παριστάνονται αυτές οι σκηνές ή των υλικών απ' τα οποία θα είχε συγκροτηθεί. Ποια λοιπόν είναι η αιτία που παράγει σε μας έτσι μια τόσο ισχυρή τάση ώστε να απονέμουμε την ταυτότητα σ' αυτές τις διαδοχικές αντιλήψεις και να δεχόμαστε ότι κατέχουμε την αμετάβλητη και αδιάκοπη ύπαρξη σ' όλη την πορεία της ύπαρξής μας; (Πραγματεία, τόμ. I, σελ. 344).

" Τίποτα δεν μας δείχνει περισσότερο την δύναμη της

έξης, στο να μας εξοικειώνει μ' ένα οποιοδήποτε φαινόμενο, όσο το γεγονός ότι οι άνθρωποι δεν εκπλήσσονται απ' τις ενέργειες του δικού τους λογικού, την στιγμή ακριβώς που θαυμάζουν τα ένστικτα των ζώων και τα οποία βρίσκουν δυσκολία να τα εξηγήσουν ενιαία, επειδή δεν μπορούν να τα υπαγάγουν ακριβώς στις ίδιες αρχές. Αν εξετάσουμε καλά το ζήτημα, το λογικό δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένα θαυμάσιο και κατανοητό ένστικτο στις ψυχές μας, που μας οδηγεί με μια ορισμένη ακολουθία ιδεών, και τις προικίζει με ιδιαίτερες ιδιότητες σχετικά με τις καταστάσεις τους και τις ιδιαίτερες σχέσεις τους. Αυτό το ένστικτο, είναι αλήθεια, γεννιέται απ' την περασμένη παρατήρηση κι απ' την εμπειρία' αλλά ποιος μπορεί να δώσει τον τελευταίο λόγο για τον οποίο η περασμένη εμπειρία και η παρατήρηση μάλλον παράγουν αυτό το αποτέλεσμα, παρά η φύση που το παράγει καθ' εαυτήν; Η φύση μπορεί βέβαια να παράγει όλο αυτό που γεννιέται απ' την έξη (...). (Πραγματεία, τόμ. I, σελ. 263-266).

" Μόνο η συνήθεια υποχρεώνει τα ζώα να συμπεράνουν από κάθε αντικείμενο που διεγείρει τις αισθήσεις τους, το αντικείμενο που συνήθως το συνοδεύει και οδηγεί την φαντασία τους να συλλάβουν, το ένα με την εμφάνιση του άλλου (...) Αλλά αν και τα ζώα μαθαίνουν πολλές απ' τις γνώσεις τους μέσω της παρατήρησης, υπάρχουν επίσης πολλές άλλες που παράγονται απ' την αρχική δύναμη της φύσης' αυτές ξεπερνούν πολύ το μέρος των ικανοτήτων που κατέχουν στις συνηθισμένες ευκαιρίες' και η πρώτη συνήθεια και η εμπειρία, δεν τις τελειοποιούν παρά ελάχιστα ή μάλλον καθόλου. Αυτές τις ιδιαίτερες γνώσεις τις ονομάζουμε ένστικτα και αναγκαζόμαστε να τις θαυμάζουμε σαν κάτι πολύ ασυνήθιστο και ανεξήγητο για όλες τις έρευνες της ανθρώπινης νόησης. Αλλά ο θαυμασμός μας θα πάψει ίσως ή θα μειωθεί, όταν παρατηρήσουμε ότι ο ίδιος ο επαγωγικός συλλογισμός, τον οποίο κατέχουμε από κοινού με τα ζώα και απ' τον οποίο εξαρτάται όλη η συμπεριφορά στην ζωή, δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένα είδος ένστικτου ή μηχανικής δύναμης που δρα μέσα μας εν αγνοία μας, και ο οποίος στις ουσιώδεις λειτουργίες του δεν κατευθύνεται από καμιά απ' αυτές τις σχέσεις ή συγκρίσεις ιδεών, οι οποίες είναι τα ιδιαίτερα αντικείμενα των διανοητικών δεξιοτήτων μας. Αν και αυτό είναι ένα ένστικτο διαφορετικό, όμως είναι ακόμα ένα ένστικτο που διδάσκει στον άνθρωπο να αποφεύγει την φωτιά, τόσο όσο και αυτό που διδάσκει στο πουλί με τόση ακρίβεια, την τέχνη της επώασης και όλη την οικονομία και την τάξη στις φροντίδες του για την ανατροφή των νεοσσών του ". (Έρευνα για την ανθρώπινη νόηση, σελ. 155-158).

" Η πρόθεσή μου δεν ήταν ποτέ να διεισδύσω στην φύση των σωμάτων ή να εξηγήσω τα μυστικά αίτια των ενεργειών τους. Γιατί, εκτός που αυτή δεν περιλαμβάνεται στον σημερινό σκοπό μου, μια τέτοια επιχείρηση, το φοβάμαι, είναι έξω απ' τις αρμοδιότητες της ανθρώπινης νόησης' δεν μπορούμε ποτέ να προτείνουμε ότι γνωρίζουμε ένα σώμα διαφορετικά, παρά με τις εξωτερικές ιδιότητες, οι οποίες αποκαλύπτονται στις

αισθήσεις". (Πραγματεία, τόμ. Ι).

* Δόκτωρ Μπέρκλεϋ

** Τζων Λοκ

* Τ' αποσπάσματα έχουν επιλεγεί και δακτυλογραφηθεί από τον Κ. Γ. Νικολουδάκη